

Vilken konkurrens gynnar vem i skolan?

HOLGER DAUN

Institutionen för internationell pedagogik, Stockholms universitet

Skoldebatten i Sverige tycks ha tagits över av ekonomer, som inte förstår skolans verklighet. Ett tydligt exempel på detta utgör en ESO-rapport författad av nationalekonomerna Fredrik Bergström och Mikael Sandström. De sammanfattar rapporten på DN:s debattsida den 6:e mars. Det huvudsakliga budskapet är att konkurrens gynnar alla skolor och alla elevers kunskapsnivå. Rapporten redovisar resultaten från en undersökning av 30 000 elever i 34 av landets kommuner.

De två ekonomerna har bland annat undersökt hur resultaten på de nationella proven i matematik i årskurs nio samvarierar med en rad andra faktorer. Starka och välkända samband visar sig också i deras undersökning (bland annat skolkostnaderna per elev och invånarnas utbildningsbakgrund och etniska bakgrund) men de riktar all uppmärksamhet på att »konkurrensen» bidrar positivt med en mindre del till elevernas resultat.

Andra välkända samband mellan kunskapsnivå och andra variabler (bland annat skolkostnaderna per elev och invånarnas utbildningsbakgrund och etniska bakgrund) redovisas också i deras tabeller men ägnas knappast någon uppmärksamhet, trots att de har större betydelse för elevernas kunskapsnivå än vad »konkurrensen» har.

Den mest rimliga slutsats man kan dra av deras rapport är att elever med följande bakgrund klarar en del kunskapsprov bättre än andra elever: De som är svenskfödda eller har svensktalande och välutbildade föräldrar, och bor i kommuner som har stark skattekraft, satsar mycket pengar på utbildningssektorn och har en jämförelsevis stor andel elever i friskolor.

Rapporten ger upphov till en rad frågor och kommentarer när det gäller undersökningens uppläggning, metoder, definitioner och slutsatser. Så länge dessa inte är klargjorda, måste beslutsfattare och allmänhet ifrågasätta de resultat de två ekonomerna kommit fram till. Eftersom tendentiösa rapporter av den här typen ges stort utrymme i massmedia, måste initiativet i skoldebatten återtogs av utbildningsforskare.

För det första är resultaten framtagna med hjälp av och tolkas utifrån starkt förenklade modeller. För det andra, även om resultaten skulle återspegla verkligheten, så är andra faktorer än just konkurrenssituationen av mycket större vikt, vilket också framgår av de data de presenterar.

VILKA KOMMUNER, VILKEN KONKURRENS?

För att definiera »konkurrens» betraktar författarna en kommun som en utbildningsmarknad och proportionerna mellan andelen elever i kommunala skolor och andelen elever i friskolor i varje kommun som mått på konkurrens. Eftersom kommunerna varierar enormt i storlek, både då det gäller yta och invånarantal, borde någon annan enhet ha valts för att definiera »marknad» och »konkurrens». I och med reformerna från 1990-talets början har det uppstått strömmar av elever såväl mellan tätt befolkade grannkommuner som mellan skolor inom en och samma kommun. Skolmotiverade och högpresterande elever väljer skolor i andra kommuner än den de bor i.

Om de i sitt urval inte har kommuner som ligger tätt intill varandra, kan de inte upptäcka de här strömmarna. Men ingenstans i rapporten redovisar de två ekonomerna vilka kommuner som ingår i undersökningen och än mindre flöden av den nämnda typen. Eftersom de dessutom använder kommuner som analysenhet eller -nivå och analyserar kommunala medelvärden och procenttal, kan de inte se om vissa kommunala skolor förlorar högpresterande elever till andra kommunala skolor i samma kommun. Det går alltså inte att se om vissa skolor »utarmas». Ändå anser de sig kunna fastställa att kommunala skolor inte »utarmas» på grund av existensen av friskolor och upprepar detta i slutsatserna. En rad fallstudier i bland annat England, Nya Zeeland, USA och Sverige visar dessa flöden, och att vissa skolor »utarmas», men dessa undersökningar nämner de överhuvudtaget inte i sin rapport.

VAD ORSAKAR VAD?

När det gäller den betydelse de två ekonomerna ger »konkurrensen» är de tendentiösa i sina tolkningar, kommentarer och slutsatser. För det första har i deras undersökning elevernas etniska bakgrund och föräldrarnas utbildningsnivå till exempel mycket större betydelse för provresultaten än vad andelen elever i friskolor har. Detta faktum nämns kortfattat på ett par ställen i rapporten. På s 96 t ex sägs: »De tre övriga variablerna har också förväntad effekt. Ju högre andel lågutbildade och invandrare som bor i en kommun, desto sämre är skolresultaten.» Men sambandet mellan konkurrens och kunskapsnivå upprepas på flera ställen i rapporten och görs till en huvudsaklig slutsats.

För det andra är det hela mycket mer komplicerat än vad de säger. Förändringarna i Sverige sen början av 1990-talet är resultaten av ett helt paket av reformer och sammanfaller dessutom med kraftiga budgetnedskärningar på många ställen i landet. Effekterna av var och en av dessa förändringar är svåra, för att inte säga omöjliga, att isolera. Decentraliseringen har givit skolorna större beslutanderätt när det gäller till exempel användning av ekonomiska resurser och gruppindelningar. Hur vet man att det inte är den friheten snarare än (eller i kombination med) konkurrensen som gjort att de kommunala skolorna (kommunvis) lyckats vidmakthålla en viss kunskapsnivå?

Hur vet de vad som är orsak och verkan? Det är till exempel mycket möjligt att i kommuner som satsar mer pengar per elev än andra kommuner, lyckas eleverna bättre och det är vanligare med friskolor. (De pekar själva på ett

sådant resultat av en studie i USA.) Det är också möjligt att i kommuner där många friskolor etableras ökar utbildningskostnaderna per elev. Mer sofistikerade tekniker än de som de använt skulle kunna visa den relativa vikten av olika nivåer (kommun-, skol- och individnivåer) för elevernas kunskapsnivå. Frågan är varför de inte begagnat sig av sådana tekniker.

För det tredje har de två ekonomerna också tillgång till elevers betyg för tiden 1993–97. I stället för att titta på eventuella förändringar under den perioden, slår de samman alla års resultat och studerar genomsnittet för alla åren. En studie av förändringar och flöden skulle kunna ge viktig information och nyansera den bild de framställer.

ENSIDIGHET

Urvalet av internationella källor och referenser är tendentiöst, och de källor de använder refereras dessutom ensidigt. De nämner visserligen en del av den kritik som riktats mot de källor de använt sig av men tar inte in hela vidden av denna kritik. Det gäller bland annat Chubbs och Moes undersökning (*Politics, markets and America's school*. Washington: The Brookings Institution, 1990), som fått betydande kritik. Dessutom refererar de i vissa fall till resultat fram till mitten av 1980-talet i två studier. En av studierna rör så kallade magnet-skolor som startades under 1970-talet i de afro-amerikanska områdena i Harlem i New York. Dessa skolor drog till sig skolmotiverade elever, och fram till mitten av 1980-talet höjde dessa sin kunskapsnivå väsentligt. Senare rapporter rörande dessa skolor och elever visar dock, att resultaten försämrades under de följande åren. Men de två ekonomerna väljer att rapportera resultaten från mitten av 1980-talet, när de stod som högst.

REDIGERING OCH SPRÅK

Rapporten verkar vara snabbt tillkommen och redigeringen är slarvigt gjord. T.ex. hänvisas till tabellnummer som inte förekommer i rapporten. Deras användning av språket ser ut som ett försök att suggerera läsaren att ta fasta på den jämförelsevis lilla vikt »konkurrensen» har och bortse ifrån de tyngre faktorer som traditionellt skapar variation i elevernas provresultat och betyg. För att understödja sina argument eller slutsatser använder de inte neutrala ord utan positivt laddade ord, medan kritik (i de referenser de använder) avfärdas lättvindigt. Tekniska och metodologiska förklaringar ges stort utrymme i texten, fastän de kunde ha placerats i bilagor.

Beträffande sina egna resultat säger de bland annat följande: »Hypotesen att den kommunala skolan »utarmas» av friskolor får inget stöd i data. Tvärtom finns ett fruktansvärt starkt stöd för hypotesen att den kommunala skolan blir *bättre* ju fler elever som går i friskolor.» (min kursivering) Sådana starka ord brukar samhällsvetare inte använda, när de rapporterar sina resultat. Särskilt inte då en mängd andra viktiga faktorer har större betydelse. En detalj, men en viktig sådan, i det här sammanhanget är att eleven genomgående kallas »hon». Varför skulle det vara bättre än att använda »han»? Varför inte säga »hon/han»?

SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER

De två ekonomerna förenklar och överdriver. Det gäller slutsatser både utifrån referenser och den egna undersökningen. Exempel: »En mängd studier som visar att utbildningsväsendet i många avseenden utvecklas till det bättre om det finns inslag av konkurrens...». Urvalet av internationella källor och referenser är tendentiöst och refereras ensidigt. De refererar till några större undersökningar men aldrig till de fallstudier (ibland innefattande kommuner och distrikt) i bland annat Nya Zeeland, Storbritannien och USA, som påvisar just »utarmning» och tilltagande segregering. Dessutom refererar de i ett par fall till undersökningar av elevernas resultat på ett par ställen i USA.

De två ekonomerna är också mycket ivriga att göra långtgående rekommendationer och att använda politiska och ideologiska pekpinor, även beträffande sådant som de inte har underlag för utifrån sin undersökning. Exempel: »Här kan man tänka sig att göra det mer acceptabelt att driva skolor med vinst men också att tillåta skolor att få kompletterande finansiering via, t ex terminsavgifter.» (s 21) Det skulle vara intressant att veta vad i rapporten de stödjer sig på när de gör denna rekommendation.

Sammantaget visar deras rapport, att elevernas kunskaper i vissa ämnen varierar med kommunens skattekraft, föräldrarnas utbildningsnivå, om eleven har invandrarbakgrund eller inte, om skolan ligger i storstad eller inte, skolans storlek, med flera variabler som de använder. »Konkurrensen» är i deras tabeller en av de variabler som har den minsta betydelsen för elevernas betyg och provresultat. Det de i bästa fall visat beträffande konkurrensen är att den inte är till skada. Men detta är någonting helt annat än att säga att konkurrensen gynnar alla elever! Dessutom, med de förenklingar de gör, är det stor risk att de bortser ifrån en mängd komplicerade samband.

Ekonomer använder ofta *ceteris paribus*(allt-annat-lik)-antaganden. Det innebär till exempel att man antar att få fall är lika i alla andra avseenden än just de man studerar eller att ett samband föreligger, om man inte beaktar en del andra variabler. Till exempel att efterfrågan på en vara minskar vid en prishöjning (om man inte beaktar andra förhållanden). De två författarna använder sådana antaganden flera gånger i själva texten men aldrig i sammanfattningarna och slutsatserna; till exempel att konkurrensen har den och den betydelsen för elevernas provresultat – om allt annat är lika.

Det är dock sällan »allt annat är lika» i utbildningsväsendets verklighet. Denna verklighet låter sig inte fångas i förenklade modeller innefattande ett fåtal variabler. I stället studeras den mest fruktbart som en helhet, vilket många utbildningsforskare gör. Dessa forskare (sociologer och andra) måste därför återta det initiativ de en gång hade i utbildningsdebatten!

NOT

Detta inlägg har i en tidigare nästan identisk version sänts till DN debatt men där avvisats med hänvisning till »utrymmesbrist».